

Т. Й. Франчук

Кам'янець-Подільський національний університет імені Івана Огієнка

ПЕДАГОГІЧНИЙ ПОТЕНЦІАЛ АФОРИЗМІВ ІВАНА ОГІЄНКА

У статті досліджується проблема визначення можливостей використання афоризмів та сентенцій Івана Огієнка в оптимізації навчально-виховного процесу школи, ВНЗ, орієнтуючись на стандарти особистісно орієнтованої освіти.

Ключові слова і словосполучення: афоризми, особистісно орієнтована освіта, концепція освіти, життєві цінності.

Є фрази, що залишаються в голові, невідступно переслідуючи, подібно до мелодій, які увесь час звучать у вухах і настільки солодкі, що заподіюють біль.

Г. Флобер

Читаючи афоризми І. Огієнка, закономірно доходиш висновку, що це є концентроване вираження глобальних ідей, думок, життєвих позицій людини з космічними стандартами мислення, розуміння світу, процесів, які в ньому відбуваються. За своєю глибинною суттю вони є вічними, і сучасникам кожної епохи, з відповідними характеристиками часового простору, потрібно кожний раз вирішувати проблему, як ці «мовні перли» зробити надбанням нації на тому чи іншому етапі її розвитку, щоб вони не осіли в архівах, на сторінках літературних творів різних жанрів, а стали активом, на якому вирощуються цінності нації в цілому, кожної людини зокрема. Митрополит Іларіон (Іван Огієнко) писав:

Я Всесвіту дав свої вічні накази:
Щоб Правда й Любов панували,
Щоб Зла береглись, як труйної зарази,
І росли мої Ідеали [1, с.12].

Найбільш чутливим до «фрозкодування» людиною життєвих смислів є період організованого навчання (школа, ВНЗ), оскільки він пов'язаний з процесом її самовизначення, пошуком себе, програмуванням головних сенсів та філософії життя в цілому, логіки та технології її реалізації. За концепцією традиційної, інформаційно-репродуктивної освіти ми звикли, що в її основі – навчання, як спеціально організований процес, який більшою мірою орієнтований на здобуття цінних для людини знань, і у кращому випадку – умінь використовувати їх на практиці. Що стосується життєвих цінностей та реалій формування дитиною власного життєвого простору, то ми їх «від'єднали» у спеціально організований виховний процес, яким в основному опікується класний керівник, куратор, сім'я, громадськість.

Принциповою помилкою такої концепції освіти є той факт, що навчання і виховання в природі існують лише в інтегрованому варіанті, диференціювати їх можна хіба що в теорії. Очевидно, тому і виникла концепція і відповідні технології особистісно зорієнтованого, тобто природо відповідного навчання, основні сенси якого об'єктивуються на площині «досвіду», того, хто навчається.

Звісно, мало прийняти концепцію, важливо віднайти можливості її реалізації, і тут особливо небезпечним є сліпе, штучне «впровадження» зарубіжних технологій, «вирощених» на основі іншого менталітету людини, інших цінностей, хоч, звісно, є цінності, які не мають кордонів. Однак, якщо в системі національної освіти не буде сегменту, який відповідає за процес національної самоідентифіка-

ції дитини, будемо мати ситуацію, коли втратимо те, що мали, прилаштовуючись до європейських моделей освіти, і не отримаємо якості освіти, на яку сподівалися.

Найвищий потенціал у цьому сенсі має класика української культури, філософії, літератури. Тому вважаємо за необхідне звернутися до наших найвищих національних надбань, що позиціонують сенси справжньої української освіти, через яку трансформуються цінності, правильні орієнтири життя, зрештою, основи формування людини як патріота, небайдужого до проблем своєї держави, який реально готовий долучитися у тій чи іншій ролі, іпостасі до процесу творення та захисту духовних, моральних, матеріальних цінностей.

І тут пріоритетним неодмінно має бути звернення до українських «вєлетнів духу», одну з вищих шаблонів в ієрархії яких правомірно займає Іван Огієнко – реальний державотворець, який у найбільш складний період розвитку України основні свої інтелектуальні, духовні інвестиції вніс у освітню, просвітницьку, проповідницьку роботу, у яких спільна основа – допомога у становленні людини національно свідомої, духовно багатой, соціально самодостатньої.

У багатій спадщині відомого просвітителя міститься потужний потенціал оптимізації сучасного освітнього простору людини. Торкнемося лише одного його аспекту, пов'язаного з можливостями трансформації ключових духовних, життєвих позицій Івана Огієнка, зафіксованих у його афоризмах, в педагогічний процес сучасного навчального закладу.

Афоризм (грец. *αφορισμός, означення, вислів*) – короткий влучний оригінальний вислів, що став усталеним; яка-небудь узагальнена думка, висловлена стисло в дуже виразній, легкій для запам'ятовування формі, яка згодом неодноразово відтворюється іншими людьми. В афоризмі досягається найвища концентрація безпосереднього повідомлення і того контексту, в якому думка сприймається слухачем або читачем [4].

Більш рельєфне уявлення про афоризм та механізми його прочитання можна сформувати за допомогою «афоризмів про афоризми». Афоризм – це гранований алмаз мудрості. (Гарун Агацарскій). Афоризм – це алгебра думок (Георгій Александров). Афоризм – це думка, що виконує пірует (Жоріс де Брюїне). Афоризм – це результат флірту думки зі словом (Ашот Наданян). Хороші афоризми – гіркі ліки в приємній оболонці, які лікують, не ображаючи смаку (Вільгельм Швєбель). Єдиний спосіб читати книгу афоризмів без нудьги – це відкрити її навмання і, знайшовши щось цікаве, закрити книгу і вдаватися до роздумів (Шарль-Жозеф де Лінь). Афоризм – як бджола: у ньому і золотистий мед, і отруйне жало (Кармен Сільва). Афоризм – слово-парадокс, виражений в декількох словах (Аркадій Давидович) [7].

Ми не маємо науки і, відповідно, навчальної дисципліни під назвою «життя», а якби вона і була, то принципова її відмінність від традиційної дисципліни полягає в тому, що не можна завчити постулати правильного життя і як при виконанні вправ (мова) чи розв'язуванні задач (математика), реалізувати їх у власному життєвому просторі. Це неправильна позиція, оскільки у кожної людини своє життя і лише вона може стати автором написання його концепції та технології здійснення. Афоризми цінні тим, що вони не дають прямих вказівок як жити, геніальність їх полягає в тому, що вони ненав'язливо «примушують» задуматись над проблемою, оскільки у формі, яку пропонує автор, вона видається гострою, правдивою і актуальною саме для цього конкретного життя у цьому його часовому вимірі. *«Зрозумій одне тільки яблучне зерно, і досить тобі, коли в ньому сховалося дерево з коренем, гілками, листям та плодами, то можна в ньому віднайти незчисленні мільйони садів, осмілює сказати, і незчисленні світи»*. Григорій Сковорода [6].

Отож, афоризми є благодатним матеріалом для особистісного самовизначення, формування життєвих цінностей та орієнтирів, за ними можна вивіряти

життєве кредо, життєві принципи, моральні пріоритети. Тому, якщо йдеться про студента педагогічної спеціалізації, то афоризми є цінними як для формування власної філософії життя, так і для того, щоб навчити цьому високому мистецтву своїх майбутніх учнів (життєтворця може сформувати лише життєворець).

Афоризмам притаманний не лише глибокий зміст, вони характеризуються влучністю, стилістичною привабливістю висловленої думки. **«Маленьке дозування афоризму: мінімум слів, максимум змісту»** (М. Твен). Саме тому афоризми представляють безцінний матеріал для відкриття закодованих смислів, їх власної, особистісно означеної інтерпретації та реального використання для осмислення та самовизначення стосовно своїх життєвих позицій, цінностей, особистісних пріоритетів. При тому кожний раз, перерахувавши їх з позиції наявного досвіду та актуальних на цей час проблем, вони будуть наповнюватись новими асоціаціями, новим змістом, пропонуючи нові смислові орієнтири. Вважається, що чим коротшим є афоризм, тим глибший зміст у ньому закодований.

Афоризми у стислій, концентрованій формі представляють високу мудрість людини, яка споконвіків задумувалась над головними життєвими смислами, виокремлюючи з-поміж них ті, що відповідають за виховання, освіту і особливо – визначають людину, яка здатна реалізувати ці найскладніші та найголовніші соціальні функції. Ці афоризми як «грановані алмази мудрості» існують поза часом: починаючи від Платона, закінчуються сучасниками, вони акумулюють мудрість та головні сенси педагогічної професії. Людський вік обмежений, а вислови такого рівня, що відображають глибинні людські смисли, що залишаються актуальними у будь-якому часовому, життєвому просторі, як правило, живуть своїм самостійним життям, який значно перевищує вік автора. У цьому їх мудрість, у цьому їх життєдайна сила, і саме тому вони передаються від одного покоління до іншого, від одного століття до іншого, незмінно залишаючись такими, що у простій змістовій та емоційно сприяльчій формі позиціонують головні смисли не лише людського життя, а й підготовки до нього підростаючих поколінь.

Донині залишається актуальною проблема стосовно того, як використати цей безцінний матеріал, в якому акумульована мудрість поколінь, у яких люди через віки передавали «видобути» власним життям, досвідом навчання і виховання найбільш значущі позиції, які є невідкладні часу, оскільки сформовані на основі принципів природовідповідності освітнього процесу.

З афоризмами можна працювати по-різному, дуже часто афоризм сприймається як «мовна прикраса», наприклад, запам'ятовується людиною для того, щоб потім доречно використати у власному мовному контексті, демонструючи свою освіченість, культуру. Часто і в навчальному процесі (безвідносно до рівня) педагог більшою мірою орієнтує на розуміння смислу афоризму та коректне використання його у власному мовленні. Однак, «чийсь» глибокі думки, як правило, не «приживаються» у мовленні учня, студента, бо вони сприймають афоризм лише як верхню, видиму частину айсберга, не «занурюючись» у підводні глибини, з яких вона виростає. Це хибний шлях, він означений поверховістю: в такий спосіб не забезпечується головне правило культури (мовної у тому числі): гармонізація внутрішньої сутності людини та зовнішніх форм її вияву. Складається враження, що людина розмовляє штучною, формалізованою, «не своєю» мовою. Тому їй не віриш, з нею нецікаво.

Афоризми є значно ціннішими за прості, доступні для розуміння студента, учня поради стосовно того, як правильно жити, як правильно вчитись. Автори афоризмів не пропонують готову пораду, яка позиціонується як визначена догма, істина в останній інстанції, авторитетна думка, що не обговорюється і якій треба неухильно слідувати. Це безперспективний підхід, оскільки

не може бути універсальних порад, а якби вони й були, то людина, яка живе за чимось вказівками, неодмінно нівелює те, що представляє для неї найвищу цінність – її індивідуальність, здатність до самотворення. Автори афоризмів, як правило, люди, що досягли висот у тій чи іншій сфері діяльності, просто діляться в концентрованій формі своїм досвідом сходження до життєвого, професійного успіху. Маємо пам'ятати, що нам цікавий досвід інших людей не для того, щоб його копіювати, це справа приречена, досвід – це той контекст, у рамках якого ми можемо аналізувати та осмислювати власний досвід з аналогічних проблем, а значить і самостійно на основі власної «Я-Концепції» проєктувати свій шлях та технологію сходження до запланованих вершин, виходячи з власного потенціалу, стартових можливостей.

Отож, афоризми відзначаються тим, що вони не мають рекомендаційного характеру, у дитини не складається враження, що її вчать жити, вона априорі цього не приймає навіть від самих авторитетних людей. У такий спосіб вона «захищає» своє життя від втручання ззовні безвідносно до якості поради та суб'єкта її «постачання». Афоризм налаштовує на форму роботи, за якою формується ситуація, коли людина осмислює позицію іншого з проблеми, що її цікавить, у контексті власного досвіду. Сама думка, закладена в афоризмі, є настільки потужною, що вона на підсвідомому рівні «примушує» задуматись над проблемою, а це значить актуалізувати власний досвід як контекст, на основі якого опрацюється ідея. При тому домінує самостійність, власна ініціатива:

- у визначенні цінності самої ідеї (і неважливо, що вона пройшла випробування часом і визнана правильною, бо набула статусу афоризму), тобто важливо її оцінити з позиції реального досвіду людини і домінуючих у ньому саме на цей час цінностей. І немає проблеми в тому, що на цьому етапі учень, студент не приймає життєву закономірність, виведену іншими, тут набагато ціннішим є той факт, що він в такий спосіб мав можливість осмислити через призму високого життєвого стандарту, зафіксованого у афоризмі, свою життєву ситуацію, цінності, орієнтири. Чим глибше він проникнув у її суть, чим більше вона його «зачепила», тим вищою є вірогідність, що він ще до неї повернеться, коли зміниться ситуація, а значить і життєвий контекст, і будуть інші асоціації з життєвою правдою відомої людини. Більше того, якщо таких конфліктів немає, їх навіть варто провокувати (створювати інтригу), оскільки лише поверхова робота над афоризмом викликає бажання швидко з ним погодитись, бо хіба з такими людьми можна сперечатися! За таких умов більше актуалізується логіка аналізу, логіка роздумів, тобто робота на інтелектуальному рівні, але вона не зачіпає глибинних пластів духовного складу людини, концепції її життя;
- у визначенні і трактуванні її глибинних смислів з позиції власного життєвого простору. Немає і не може бути методик правильного трактування афоризму. Найбільша його цінність полягає в тому, що афоризм пропонує такий посил, що у читача передусім на емоційно-психологічному рівні виникає потреба розібратися у сенсі запропонованої автором позиції, аналізуючи її, він ніби сперечається чи погоджується з автором, пропонуючи аргументи на користь власної позиції, виводячи їх з досвіду власного життя. Цілком ймовірно, що у такій внутрішній дискусії студенту, учневі забракне аргументів і він погодиться з позицією автора (але сам, без будь-яких примусів або кимось нав'язаної логіки міркувань). Питання можливо навіть і залишиться відкритим, тобто відкладеним на перспективу, а це значить, що студент навіть підсвідомо буде знаходитись у пошуку: додаткової інформації, людей, з якими можна було б на цю тему поговорити та ін.;

- у визначенні шляхів практичного використання ідеї у власному життєвому просторі: через переосмислення власних цінностей, зміни принципів та правил життя, корекції відповідних життєвих ситуацій та ін. Звісно, цей напрямок є найбільш консервативним, і афоризм – це лише привід для роздумів над життєво важливими проблемами, і зовсім не обов'язково вони мають вести до якихось змін. Хоча бувають афоризми, які настільки закарбовуються у свідомості, що вони реально можуть спричинити кардинальні зміни, пов'язані з власними життєвими постулатами.

Усе вищезазначене стосується і проблеми визначення підходів до опрацювання афоризмів Івана Огієнка з тим, щоб вони не просто реалізували функцію цінного навчального матеріалу, який варто запам'ятати, а виконували функції, які іманентно закладені в них: самоосмислення, самовизначення, проектування основ власного життєвого простору.

Водночас, на цьому етапі поради можуть слугувати критеріями, за якими можна діагностувати власну концепцію життя, його основні правила та основи їх реалізації у різних сферах життєдіяльності. Тобто, розмірковуючи над кожною окремою порадою і їх комплексом як таким, ми:

- з'ясуємо для себе її суть, інтерпретуючи головні смисли через призму власного розуміння поданої автором позиції;
- визначаємо правильність та цінність поради з позиції досвіду власного життя та навчання в школі, ВНЗ;
- діагностуємо, наскільки ми в життєвому чи освітньому просторі реально керуємося цією порадою і що ми втрачаємо (або отримуємо), ігноруючи її;
- вирішуємо, що у пораді представляє цінність для нас і у якому формулюванні її можна включити у власний «актив».

Афоризми також можуть реалізовувати діагностичну функцію за умови, коли ми аналізуємо їх суть, намагаючись визначити: наскільки ми здатні інтерпретувати їх зміст та зрозуміти головні смислові та енергетичні послони авторів; наскільки ми самі відповідаємо позиціям, зафіксованим у тому, чи іншому постулаті.

Важко переоцінити життєвий, культуротворчий потенціал фраз, які вже давно стали афоризмами, оскільки в них закладені смисли, які ще багато поколінь будуть намагатися осягнути, які є актуальними безвідносно до часових рамок та особливостей соціокультурного та економічного життя людей.

Поміркуємо над педагогічним потенціалом Івана Огієнка, який стосується мовлення, комунікативної культури людини. У період особистісного, професійного становлення учням, студентам важливо зрозуміти, що мова, мовлення, мовна культура – це не лише ознаки освіченості, грамотності людини, це одна з ключових, інтегральних ознак якості її життя, культури її світосприйняття, основи гармонізації взаємовідносин з зовнішнім світом, самим собою. На цю тему можна прочитати курс лекцій, ввести спеціальну навчальну дисципліну, але такий підхід не вирішить проблему, оскільки це стосується не браку навчальної інформації, а наявності культури самовизначення особистості, яка формується на перетині практично всіх дисциплін гуманітарного циклу та концепції власного життя, пріоритетних життєвих цінностей. І головним суб'єктом тут може бути лише сам студент, учень, що реалізує процес на мобільній самостійно створеній мотиваційній основі. Підібравши для себе комплекс Огієнкових афоризмів, які викликали особливий емоційний резонанс, можна їх зробити основою для роздумів над власною мовою, концепцією, логікою та технологією її формування. Наприклад: «У кожного народу в його живій мові ховається найсвятіше: його Віра, його серце, його душа, його культура, його філософія». «Мова – це наша національна ознака, в мові – наша культура, ступінь нашої свідомості...», «Мова – душа кожної на-

ціональності, її найцінніший скарб...», «Мова – це не тільки простий символ розуміння, бо вона витворюється у певній культурі, у певній традиції. В такому разі мова – це найясніший вираз нашої психіки, це найперша сторожа нашого психічного «Я». «У кожного народу у його живій мові ховається найсвятіше: його Віра, його серце, його душа, його культура, його філософія», «Рідна мова – це вся основа духовного життя нації, а також і твого власного», «Тільки вона (рідна мова) найліпше промовляє до душі слухача, найкраще готує його до добра» [2].

Після спроб проникнути у філософію, психологію світу мовної культури людини, природним буде з'ясування його технологічних аспектів, які дають відповідь на питання, а як вдалося людині сягнути таких висот і вночі глибин розуміння мови як ознаки рівня сформованості особистості, якості її життя. І тут «12 заповідей про рідну мову митрополита Іларіона (Івана Огієнка)» будуть сприйматись як очікувані поради, які ніби за нашим проханням пропонує нам І. Огієнко. «1. На кожному кроці й кожної хвилини охороняй честь своєї рідної мови, як свою власну і навіть більше – як честь своєї нації. Хто не береже честі своєї рідної мови, той підкопує основи своєї нації. 2. Розмовляй у родині своїй тільки рідною мовою. Це принесе тобі правдиву насолоду шляхетного почуття сповнення найбільшого обов'язку щодо свого народу. 3. Хто в родині своїй розмовляє нерідною мовою, той стоїть на дорозі до винародовлення – найбільшого нещасного гріха проти свого народу. 4. Бережи своє особове ім'я і родове прізвище в повній національній формі й ніколи не змінюй їх на чужі. 5. Кожний, хто вважає себе свідомим членом свого народу, мусить пильно навчатися своєї соборної літературної мови. 6. Кожний свідомий член свого народу мусить завжди допомагати всіма доступними йому способами розвитку культури своєї літературної мови. 7. Кожний свідомий член свого народу мусить добре розуміти й поширювати головне рідномовне гасло: «Для одного народу – одна літературна мова й вимова, один правопис». 8. Кожний свідомий член нації мусить добре знати й виконувати рідномовні обов'язки свого народу. 9. Де б ти не жив – чи в своїм ріднім краю, чи на чужині, – скрізь завжди мусиш уживати тільки однієї літературної мови, тільки одного спільного правопису, тим ти покажеш, що ти свідомий син своєї нації. 10. Кожний українець мусить добре пам'ятати й дітей своїх того навчати: наймиліша мова в цілому світі – то мова рідна. 11. Кожний свідомий громадянин, живучи серед чужого народу, мусить конче вживати своєї рідної мови не тільки вдома, але й скрізь, де можливо. 12. Кожний свідомий громадянин мусить щедро підтримувати свої періодичні видання, даючи їм цим самим змогу нормально розвиватися. Добрий стан національних видань – то могутня сила народу й забезпечення розвитку рідної мови, а висота їх накладу – то ступінь національної свідомості народу» [5].

Аналіз афоризмів І. Огієнка свідчить про те, що мова трактується не як окремий автономний сегмент особистості, її життєвого простору, а як субстанція, що має інтегральну природу, в ній акумулюються смисли, які стосуються передусім національного самоусвідомлення людини, сприйняття себе як частини нації, за яку ти несеш відповідальність в тому числі, і від рівня твого патріотизму, небайдужості до проблем держави, активної громадянської позиції будуть залежати перспективи її розвитку. У афоризмах особливий потенціал стосується морального розвитку людини, оскільки мова, як зовнішній вияв глибинної сутності людини, форма позиціонування себе іншій людині, суспільству, ніби віддзеркалює внутрішні її стани, які стосуються цінностей, ставлень, життєвих позицій та ін.. Людина, що живе у злагоді з оточенням, самою собою, передусім гармонізує внутрішні стани та форми їх зовнішнього прояву. Тоді ми розуміємо, що маємо справу з людиною щирою, моральною, інтелектуальною, словом – людиною високої культури.

Так само і підбірка афоризмів І. Огієнка, які стосуються моральності людини, – вони неодмінно торкаються аспекту, пов'язаного з її мовною культурою.

Вершиною інтеграції ключових смислів вважаємо афоризми, що стосуються духовності людини, пошуку нею своєї «дороги до храму»: «Служити народові – то служити Богові». Читаючи Біблію (у перекладі І. Огієнка), ми не лише долучаємося до вищих духовних цінностей, самовизначаємося морально, а й реально відчуваємо красу, вишуканість та багатство рідної української мови.

Очевидно, саме інтеграція такого високого гатунку надає афоризмам глибини, віри, додає розуміння її глибинних значень, які кожна людина може «розкодувати», лише осмислюючи їх у контексті власного життєвого простору, актуальних проблем, пов'язаних із «закладеною» автором позицією.

Список використаних джерел:

1. Митрополит Іларіон. Філософські Містерії. Твори / Іларіон. – Вінніпег, 1957. – Т. I. – 336 с.
2. Огієнкові афоризми і сентенції / упорядкування, вступна стаття і покажч. Зіновія Тіменика. – Львів, 1996. – 91с.
3. Болтівець С. Огієнко І. : мова як вираження національної психіки, душі й свідомості народу / С. Болтівець // Дивослово. – 1994. – №7.
4. Режим доступу: <http://uk.wikipedia.org>
5. Режим доступу: <http://kaleo.org.ua/tag>
6. Режим доступу: <http://aphorism.org.ua/>
7. Режим доступу: <http://letter.com.ua/aphorism>

The article concerns the problem of researching opportunities to use aphorisms of Ivan Ogienko in optimizing the educational process in schools, universities, focusing on person centred education standards.

Key words and word-combinations: aphorism, person centred education, the concept of education, life values.

Отримано: 30.04.2013 р.

УДК 82.09:821.161.2(Гай-Головка)

Н. С. Швець

*Тернопільський національний педагогічний університет
імені Володимира Гнатюка*

ЕПІСТОЛЯРІЙ ОЛЕКСИ ГАЙ-ГОЛОВКА ЯК ДЖЕРЕЛО ФОРМУВАННЯ ЙОГО ІДЕЙНИХ ТА ХУДОЖНІХ ПОГЛЯДІВ

У статті на теоретичній та джерельній основі з'ясовано епістолярій українського діаспорного письменника Олексія Гай-Головка (1910-2006). Доведено, що ідейно-художні погляди літератора в листах змодельовано під кутом зору його сформованого світобачення, світогляду; проілюстрований з архівних джерел епістолярій наочно переконує в тому, що листи репрезентують науковий інтерес не лише як матеріал для вивчення біографії, але і як оригінальний чинник, в якому відображена вся багатогранність духовного життя письменника.

Ключові слова і словосполучення: лист, епістолярна спадщина, діалог, еміграційна література, національні мотиви, світогляд.

Упродовж минулого століття епістолярний спадок української літератури поповнився іменами М. Коцюбинського, М. Рильського, В. Винниченка, Лесі Українки, П. Тичини, М. Драй-Хмари, М. Бажана, Б. Антоненка-Давидовича,